

٤٧٩.٤

٤٧٩.٤

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم
مرکز تربیت مدرس

۱۳۸۰ / ۹ / ۲۰

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

پایان نامه کارشناسی ارشد مدرسی الهیات و معارف اسلامی

صحت و سقم مرویات ابومخنف

در تاریخ طبری

015407

ع. ۴۷۹

استاد راهنما: دکتر صادق آئینه‌وند

استاد مشاور: حجت الاسلام دکتر علی اکبر حسینی

نگارش: جلیل تازی

سال ۱۳۷۹

ع. ۴۷۹

ع. ۴۷۹

مرکز تربیت مدارس

مرکز اطلاعات
و
مدارک علمی ایران

واحد انتشارات

۴۷۹ ۴۰

این رساله را - چنانچه لایق باشد - به
پیامبر اسلام، پیام آور هدایت و رحمت،
حضرت محمد ﷺ که نامش
زینت بخش صفحات این رساله است،
تقدیم می نمایم و بر اهل بیت معصوم
و مظلومش درود می فرستم و به عنایت
و شفاعتشان امیدوارم.

تشکر و قدردانی

خدای متعال را به خاطر نعمت‌های بی‌شمارش و این‌که توفیق به‌جای گذاشتن این اثر را عنایت فرمود، بی‌نهایت شکرگزارم. و در راستای آن، از همهٔ کسانی که در تعلیم و تربیت این‌جانب نقش داشته‌اند، به‌خصوص پدر، مادر و برادرم، خالصانه تشکر می‌نمایم. و از تمام مسؤولان مرکز تربیت مدرس که چنین فرصتی را فراهم نموده‌اند و از اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر صادق آئینه‌وند و جناب حجة الاسلام دکتر علی‌اکبر حسینی به خاطر راهنمایی‌های ارزشمندشان در نوشتن این رساله، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

همچنین لازم می‌دانم تا از جناب استاد حجة الاسلام والمسلمین آقای رسول جعفریان به خاطر راهنمایی‌های بی‌دریغشان و نیز به جهت استفاده از کتابخانهٔ ارزشمندشان تشکر و قدردانی نمایم.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
توضیحی پیرامون کتاب تاریخ طبیری.....	۱۱
تعداد روایات ابومخنف در تاریخ طبیری.....	۱۳
روش ما در بررسی روایات ابومخنف.....	۱۴

بخش اول: شرح حال ابومخنف

[۱۹-۳۰]

فصل اول: نسب و موقعیت ابومخنف.....	۲۱
او دقیقاً در چه زمانی می‌زیسته است؟.....	۲۲
چند تذکر.....	۲۴
فصل دوم: دیدگاه علمای رجال درباره ابومخنف.....	۲۷

بخش دوم: بیماری پیامبر اسلام ﷺ

[۳۱-۴۶]

فصل اول: شروع بیماری پیامبر ﷺ.....	۳۳
زمان شروع بیماری.....	۳۴
مکان شروع بیماری.....	۳۵
اشکال.....	۳۵
پاسخ.....	۳۶
فصل دوم: دوا دادن به پیامبر ﷺ.....	۳۹
اشکال اول.....	۴۰
پاسخ.....	۴۰
اشکال دوم.....	۴۲
پاسخ.....	۴۳

بخش سوم: تاریخ وفات پیامبر ﷺ

[۷۴-۷۷]

۴۹	مقدمه
۵۱	فصل اول: چگونه می‌توان تاریخ دقیق وفات پیامبر ﷺ را به دست آورد؟
۵۳	بررسی شش واقعه، که در تعیین وفات پیامبر ﷺ نقش دارند.
۵۳	واقعه اول: خارج شدن پیامبر ﷺ برای حجة الوداع.
۵۵	واقعه دوم: روز عرفه (در حجة الوداع).
۵۶	واقعه سوم: زمان نازل شدن آیه اكمال و فاصله آن تا وفات پیامبر ﷺ.
۵۷	واقعه چهارم: روز غدیر خم.
۵۹	واقعه پنجم: شروع بیماری پیامبر ﷺ و مدت بیماری آن حضرت.
۵۹	واقعه ششم: روز وفات پیامبر ﷺ.
۶۱	فصل دوم: بررسی اقوال اهل سنت، با توجه به مسلمات و مشهورات اهل سنت.
۶۱	قول اول: وفات پیامبر ﷺ ۱۲ ربیع الاول است.
۶۳	قول دوم: وفات پیامبر ﷺ دؤم ربیع الاول است.
۶۵	قول سوم: وفات پیامبر ﷺ اول ربیع الاول است.
۶۷	فصل سوم: بررسی اقوال شیعه، با توجه به مسلمات و مشهورات شیعه.
۶۷	قول اول: وفات پیامبر ﷺ ۲۸ صفر است.
۶۹	قول دوم: وفات پیامبر ﷺ دؤم ربیع الاول است.
۷۳	جمع بندی.

بخش چهارم: ماجرای سقیفه (۱)

[۱۳۸-۱۷۵]

۷۷	فصل اول: متن روایت ابومخنف درباره ماجرای سقیفه.
۷۷	مقدمه.
۷۸	متن روایت ابومخنف درباره ماجرای سقیفه.
۸۵	فصل دوم: اشکال‌های وارده بر روایت ابومخنف و پاسخ آنها.
۸۵	اشکال اول.

۸۶	پاسخ
۸۸	جواب نقضی از اشکال
۹۱	جواب حلی از اشکال
۹۲	اشکال دوم
۹۲	پاسخ
۹۴	اشکال سوم
۹۵	پاسخ
۱۰۱	اشکال چهارم
۱۰۱	پاسخ
۱۱۱	اشکال پنجم
۱۱۱	پاسخ
۱۱۲	اشکال ششم
۱۱۲	پاسخ
۱۱۴	اشکال هفتم
۱۱۴	پاسخ
۱۱۵	اشکال هشتم
۱۱۶	پاسخ
۱۱۸	اشکال نهم
۱۱۹	پاسخ
۱۲۱	اشکال دهم
۱۲۲	پاسخ
۱۲۶	اشکال یازدهم
۱۲۶	پاسخ
۱۲۷	اشکال دوازدهم
۱۲۸	پاسخ
۱۲۹	اشکال سیزدهم
۱۳۰	پاسخ

بخش پنجم: ماجرای سقیفه (۲)

[۱۳۹-۱۹۳]

مقدمه.....	۱۴۱
چرا انصار در سقیفه اجتماع کردند؟.....	۱۴۱
فصل اول: وقایع پس از بعثت تا غدیر خم.....	۱۴۳
۱- دلایل مهاجرت پیامبر ﷺ به مدینه.....	۱۴۳
۲- وقایع هنگام مهاجرت.....	۱۴۴
۳- حوادث پس از مهاجرت و نقش انصار در حمایت از پیامبر ﷺ.....	۱۴۷
فصل دوم: علل تأخیر پیامبر ﷺ در ابلاغ وحی درباره جانشینی حضرت علی علیه السلام.....	۱۵۱
۱- وجود تعداد بسیاری تازه مسلمان.....	۱۵۳
۲- وجود منافقان در میان مسلمانان.....	۱۵۳
۳- کینه‌توزی بعضی نسبت به علی علیه السلام.....	۱۵۵
۴- وجود تفکرات جاهلی مبنی بر جوان بودن علی علیه السلام.....	۱۵۶
۵- نداشتن انقیاد کامل گروهی از مسلمانان در برابر دستورات پیامبر ﷺ.....	۱۵۷
فصل سوم: تلاش‌های پنهان و آشکار پس از غدیر خم به منظور کنار گذاشتن اهل بیت.....	۱۶۱
اول: شواهد عمومی.....	۱۶۲
دوم: تلاش‌های بنی‌امیه و همفکران آنها.....	۱۶۳
سوم: تلاش عده‌ای از مهاجران.....	۱۶۸
فصل چهارم: تلاش‌های پیامبر ﷺ برای خنثی کردن توطئه‌ها.....	۱۷۹
فصل پنجم: علت اجتماع انصار در سقیفه.....	۱۸۵
فهرست منابع.....	۱۹۳

پیشگفتار

ابومخنف یکی از بزرگ‌ترین و دقیق‌ترین محدثان تاریخ دوره اسلامی است که در سده دوم هجری می‌زیسته است. بیشتر مورخان بعد از او، اعم از شیعه و سنی، به روایات او اعتنا و استناد نموده‌اند. بدین سبب، در ابتدا تصمیم داشتم تا به جمع‌آوری روایات ابومخنف در تاریخ طبری بپردازم؛ اما پس از جستجو در این باره، متوجه شدم که این کار پیش از این، توسط بعضی‌ها انجام شده است. در همین رابطه کتابی را به نام «مرویات ابی مخنف فی تاریخ الطبری» مشاهده نمودم که به قلم «یحیی بن ابراهیم بن علی الیحیی» است، این کار زیر نظر دکتر اکرم ضیاء العمری انجام شده و در دارالعاصمه ریاض، در سال ۱۴۱۰ هـ.ق به چاپ رسیده است.

با مطالعه قسمتی از این کتاب متوجه شدم که این کتاب، فقط به جمع‌آوری روایات ابومخنف نپرداخته است، بلکه هدفش نقد و بررسی آن، و یا بهتر بگوییم ردّ مرویات ابومخنف بوده است. وقتی بیشتر آن را مطالعه نمودم به مطالبی برخورددم که در آن، نویسنده به ناچق و به‌طور یک‌جانبه و یا بهتر بگوییم از روی تعصب، اشکال‌هایی را متوجه روایات ابومخنف نموده است.

به همین خاطر، تصمیم گرفتم تا عنوان پایان‌نامه‌ام را بررسی «صحت و سقم مرویات ابومخنف در تاریخ طبری» قرار دهم و به دور از هرگونه تعصب و پیش‌داوری و به‌طور منصفانه به بررسی روایات ابومخنف بپردازم و به اشکال‌های ناصحیح و غیرموجه، که در آن کتاب مطرح شده بود، به‌طور مستند و علمی و بیشتر با تکیه بر کتاب‌های اهل سنت، پاسخ گویم.

تذکر این نکته مفید است که اشکال‌هایی را که نویسنده آن کتاب بر روایات ابومخنف وارد کرده است، در حقیقت اشکال یک شخص، نسبت به یک راوی خاص نیست، بلکه این‌گونه اشکال‌ها از جانب طیف خاصی از اهل سنت است که سعی آنان در جهت مخدوش ساختن دیدگاه‌های شیعه است و از آنجا که بیشتر دیدگاه‌های شیعه در مسائل تاریخی منطبق بر روایات ابومخنف است، و یا اصلاً از آن طریق حاصل شده است، به همین خاطر، این گروه از اهل سنت در جهت تحقق بخشیدن به هدف خود، یکی از راه‌های رسیدن به آن را، خدشه کردن در روایات ابومخنف دانسته‌اند و به این کار مبادرت ورزیده‌اند.

کتاب مذکور، مجموعه روایات ابومخنف در عصر خلفا را ذکر کرده و به رد آنها پرداخته است، ولی از آنجا که اشکال کردن، کاری آسان و پاسخ دادن به آن، کاری بسیار دشوار است در نتیجه ما از ابتدای روایات ابومخنف در تاریخ طبری که درباره بیماری پیامبر ﷺ است، شروع نمودیم و به لطف الهی توانستیم روایات ابومخنف را درباره بیماری پیامبر ﷺ و درباره تاریخ وفات پیامبر ﷺ و سپس درباره ماجرای سقیفه، که خود بحثی مهم، اساسی و مبسوط است، بررسی نماییم. و امیدواریم خداوند متعال این مقدار انجام وظیفه را از ما بپذیرد و بر توفیقات ما بیفزاید.

گرچه ما در نوشتن این رساله، منابع بسیاری را مورد مذاکره قرار دادیم، ولی بی‌گمان کار ما دارای معایب و کاستی‌هایی است که امیدواریم اساتید و خوانندگان عزیز با بزرگواری از آن بگذرند و لطف نمایند این جانب را از معایب و اشکال‌های آن آگاه سازند.

مقدمه

توضیحی پیرامون کتاب تاریخ طبری

ابتدا ممکن است پرسش‌هایی چون: ابو مخنف که بود؟ در چه زمانی می‌زیست؟ چه اعتقاداتی داشت؟ دیدگاه علمای رجال و تاریخ درباره او چیست؟ و پرسش‌هایی از این قبیل به ذهن خواننده گرامی خطور کند، که ما برای پاسخ به این پرسش‌ها، فصل جداگانه‌ای در نظر گرفته‌ایم و در آنجا به تفصیل به این موضوع پرداخته‌ایم. اما پیش از هر چیز، لازم می‌دانیم تا در جهت شناسایی کتاب تاریخ طبری و مؤلف آن، مطالبی را به اختصار بیان کنیم:

ابو جعفر محمد بن جریر طبری، در سال ۲۲۴ ه. ق در آمل طبرستان (مازندران) متولد شد، و برای تحصیل علوم مختلف به سرزمین‌های گوناگون مسافرت کرد و سرانجام در بغداد ساکن شد و در سال ۳۱۰ ه. ق در بغداد وفات یافت.^۱ او در فقه، تفسیر و تاریخ سیراً مِمْدِ عَالَمَانِ عَصْرِ خَوِیْشِ بُوْد، و به‌خصوص، کتاب تفسیر و تاریخ وی مورد توجه شایان و استقبال بی‌نظیر عالمان فن قرار گرفته است. طبری در کتاب تاریخ خود: «تاریخ الامم و الملوک» یا «تاریخ الرسل و الملوک»، از راویان قبل از خود، روایات بسیاری نقل می‌کند و بسیاری از کتاب‌های پیشینیان را نیز در اختیار داشته است و از آنها بهره‌های فراوانی برده است، و از آنجا که آن کتاب‌ها

۱. مقدمه تاریخ الطبری از ابوالفضل ابراهیم، ج ۱، ص ۱۰.

به مرور زمان از بین رفته‌اند و اکنون وجود خارجی ندارند، به همین جهت، کتاب تاریخ طبری، تنها طریق نقل مطالب آن کتاب‌های مفقوده است و از این رو از اهمیت به‌سزایی برخوردار است؛ به عنوان مثال: «مقتل‌الحسین علیه السلام» ابومخنف را می‌توان یکی از نمونه‌های بارز این مطلب دانست.

موضوعات و مطالب کتاب تاریخ طبری شامل مباحثی از ابتدای خلقت و سپس از حضرت آدم علیه السلام تا خاتم پیامبران، حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است، و پس از آن از سال اول هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تا سال ۳۰۲ ه.ق و وقایع و حوادث هر سال را به‌طور جداگانه ذکر می‌کند.

روش طبری در نقل مطالب تاریخی - همان‌گونه که وی در مقدمه‌اش بیان کرده است^۱ - آن است که او، از روایان متعددی درباره یک موضوع و حادثه خاص، روایت نقل می‌کند و با ذکر سند آن، خود را از داوری درباره آن معاف می‌کند؛ و در واقع داوری را به خود خواننده واگذار می‌کند. البته، بدیهی است که ایشان از میان آن‌همه روایات گوناگونی که در اختیار داشته، فقط تعداد خاصی از روایات را می‌توانسته‌اند گزینش نماید و آنها را در کتابش ذکر کند، چنان‌که هیچ‌یک از روایات‌های مربوط به غدیر خم را ذکر نکرده است.

روایانی که طبری از آنها روایت می‌کند، همه در یک درجه از توثیق و اعتبار نیستند، افرادی چون: ابن اسحاق، ابومخنف، مدائنی، زُهری، واقلی و دیگران؛ که هر یک از آنان دارای سبک و گرایش خاص، در نقل روایات تاریخی هستند؛ و همچنین در آن میان افراد دیگری مانند سیف‌بن عمر نیز، که فردی جاعل و کذاب است،^۲ یافت می‌شود.

۱. تاریخ الطبری: ج ۱، ص ۷ و ۸.

۲. کتاب عبد‌الله بن سبا، نوشته علامه عسکری به نقد روایات سیف‌بن عمر پرداخته است.

تعداد روایات ابو مخنف در تاریخ طبری

یکی از کسانی که طبری، روایات بسیاری از او نقل کرده است، ابو مخنف می باشد. طبری در مجموع، بیش از پانصد^۱ روایت از ابو مخنف در موضوعات مختلف نقل کرده است؛ که این موضوعات، به طور اجمال به شرح زیر می باشند:^۲

- ۱- بیماری پیامبر ﷺ، ۲ روایت؛
- ۲- تاریخ وفات پیامبر ﷺ، ۱ روایت؛
- ۳- خلافت ابوبکر، ۹ روایت؛
- ۴- خلافت عمر، ۴ روایت؛
- ۵- خلافت عثمان، ۲ روایت؛
- ۶- خلافت حضرت علی علیه السلام، ۱۲۶ روایت؛
- ۷- حکومت معاویه، ۴۱ روایت، که هفده روایت آن به قیام حجر بن عدی اختصاص دارد.
- ۸- حکومت یزید، ۱۱۸ روایت، که در کل، مربوط به حوادث قبل از قیام امام حسین علیه السلام و واقعه کربلا و حوادث پس از آن است.
- ۹- زمان مروان و ابن زبیر، ۴۶ روایت، که چهل روایت آن مربوط به قیام مختار و تجمع شیعیان برای انتقام از خون امام حسین علیه السلام است.
- ۱۰- زمان عبدالملک و ابن زبیر، ۹۸ روایت، که ۸۴ روایت آن مربوط به قیام-

۱. تعداد آن در کتاب *مرویات ابی مخنف فی تاریخ الطبری*، ۵۸۵ عدد گزارش شده است، ولی حاصل جمع تعداد روایاتی که نویسنده کتاب در مقدمه اش بیان کرده است، عدد ۵۸۷ است. اما ما با مراجعه به برنامه‌های رایانه‌ای، این تعداد را ۵۶۲ بار یافتیم؛ البته احتمال تقطیع بعضی از روایات نیز منتفی نیست.

۲. منقول از کتاب *مرویات ابی مخنف فی تاریخ الطبری*.

مختار است.

۱۱- زمان عبدالملک بن مروان، ۱۰۷ روایت؛

۱۲- زمان ولید بن عبدالملک، ۲ روایت؛

۱۳- زمان سلیمان بن عبدالملک، ۹ روایت؛

۱۴- زمان عمر بن عبدالعزیز، ۳ روایت؛

۱۵- زمان یزید بن عبدالملک، ۷ روایت؛

۱۶- زمان هشام بن عبدالملک، ۳ روایت، که درباره قیام یزید بن علی رضی الله عنه است.

۱۷- زمان ولید بن یزید، ۱ روایت؛

۱۸- زمان مروان بن محمد، ۷ روایت.

روش ما در بررسی روایات ابومخنف

به دست آوردن صحت و سقم روایات ابومخنف کار بسیار دشواری است، زیرا ابومخنف یکی از استوانه‌های اصلی نقل روایات تاریخی به حساب می‌آید، و نمی‌توان به صرف روایت راوی دیگری، صحت و یا سقم روایت او را فهمید، چون عموم راویان تاریخ، همانند: هشام کلبی، واقدی، مدائنی، ابن سعد و دیگران، در زمانی پس از او زیسته‌اند و همگی وامدار ابومخنف بوده‌اند.

ما پس از جستجو و مطالعه درباره این که چگونه می‌توان درستی و یا نادرستی روایات ابومخنف را اثبات کرد، سرانجام به این روش دست یافتیم: که محتوای روایت ابومخنف را با چندین کتاب مهم تاریخی قبل از طبری، و سپس با روایات متعددی که در کتاب تاریخ طبری ذکر شده است و سپس با چند کتاب معتبر پس از طبری، مقایسه کنیم، تا از مجموع مطالب این کتاب‌ها بتوانیم قرائنی مبنی بر درستی یا نادرستی مطالب ابومخنف به دست آوریم. کتاب‌هایی را که ما برای این کار انتخاب کردیم، عموماً از کتاب‌های معتبر، معروف و مقبول در تاریخ هستند و بیشتر، از